

Vzpon države in kriza družine

Marijana Koren

V zadnjih časih se – tako v strokovnih kot laičnih krogih – mnogo govori o krizi družine. Pogosto pa je tako, da se ravno tiste sintagme, ki se jih največkrat ponavlja, tudi najmanjkrat premisli. Podobno velja za neko zloglasno »krizo vrednot«, ki naj bi zaznamovala sodobni čas. Duh tega govorjenja nas neizogibno pripelje do krize družine kot vrednote. Družina v sodobnem času nedvomno izgublja mnoge vloge, ki jih je imela v preteklosti in zaradi tega težje obstaja kot institucija. Iz tega pa še ne sledi, da izgublja tudi njen pomen kot vrednota; nasprotno je morda šele sedaj čas, da vrednota postane.

Družina kot oblika sobivanja posameznikov je tesno prepletena s splošnejšo družbeno strukturo, katere del oz. temeljna celica naj bi družina bila. Sodobne krize družine tako ne moremo razumeti v okviru neke zloglasne krize vrednot, ne da bi se ozrli na družbeno-ekonomske dejavnike, ki omogočajo ali onemogočajo tvorjenje družin v določeni obliki. Za t. i. sodobno krizo družine sta tako po mojem mnenju odločni predvsem dve družbeno-ekonomski spremembi, ki vplivata na družbene okvire, znotraj katerih se posamezniki lahko organizirajo v sobivanske skupnosti. Prvi dejavnik je spremenjen model gospodarske produkcije, drugi pa vse večja družbena vloga države. Oba dejavnika se seveda prepletata in sodopolnjujeta ter tako ustvarjata nove družbene okvire in pogoje, znotraj katerih se mora umestiti sodobna družina.

Spremembe produkcijskih načinov, ki se jih običajno strne pod pojem industrializacije, skupaj z agrarno revolucijo in povečano kmetijsko produktivnostjo, razvojem trgovanja itd. so družinski skupnosti prinesli predvsem to, da so jo izrinili iz mesta osnovne proizvodnje celice družbe, okrog katere je bila organizirana. V zahodni in srednji Evropi je tako od visokega srednjega veka do poznega 18. stoletja 80 odstotkov prebivalstva živelo v kmečki družini, ki je bila ekonomsko gledano povečini povsem samozadostna in zaprta. Družina, ali če hočete, gospodinjstvo, ki je vključevalo širše sorodstvo in pa tudi dopolnjujočo delovno silo (dekle, hlapce itd.), je sama proizvedla vse dobrine, ki jih je potrebovala tako za lastne potrebe kot tudi delovna sredstva za nadaljnjo proizvodnjo.

V tovrstni ekonomiji so bile preživitvene možnosti posameznika vezane na to, da ostane ali odide v neko družino. Vezanost na družino tako ni bila izbira, ampak eksistencialna nuja. Šele z industrializacijo, ki je prinesla povpraševanje po meznem delu, so se posamezniku odprle možnosti za

osamosvojitve od produkcijskega gospodinjstva/družine, na katero je bilo prej vezano njegovo preživetje. Produkcija dobrin se odtlej povečini odvija ločeno od družinskega življenja, ki pridobi s tem novo vlogo in začne predstavljati drugačen prostor v življenju posameznika. Šele odtlej lahko dejansko začnemo govoriti o družini v sodobnem pomenu besede; o skupnosti, ki jo opredeljujejo tesne sorodstvene vezi, o skupnosti, od katere se zahteva, da je opredeljena z vzajemno skrbjo in ljubeznijo; o skupnosti, ki predstavlja zaprt prostor zasebnosti v primerjavi z zunanjim svetom, prostor varnosti, intimne itd. Ta nov družinski prostor tako ni več opredeljen s produkcijskimi zahtevami, je pa ravno zaradi tega iz neke druge perspektive mnogo bolj zahteven.

Drugi družbeni element, ki ima odločilen vpliv na sodobno krizo družine, je rojstvo in vzpon države blaginje, tj. modela socialne države, ki je danes razširjen po celotni Evropi. Država blaginje je država, ki za državljana skrbi tako rekoč od zibelke do groba: ko smo rojeni, nas država pozdravi s prvim darilnim paketom za novorojenčke, ko jo zapustimo, pa nam priskrbi pogrebno. Vmes pa je vse ostalo. Za obdobje, ko otroci še niso rentabilni (če se izrazimo v okvirih zastarele paradigme kmečke družine, v kateri je bil otrok dejansko naložba, živi kapital, ki pa se je lahko začel obračati šele nekje po štirih letih, ko je postal opravilno sposoben), nam država danes nudi otroški dodatek. Da lahko starši v tem obdobju nemoteno služijo vsakdanji kruh, nam ponuja varstvo v vrtcu in še več, ker je izobrazba dandanes za družbeni, tj. državni (in ne več družinski!) proizvod vse bolj pomembna, nam otroka še izšola v javnem šolstvu s podporo štipendij. Država nam (no, vse manj uspešno) pomaga najti prvo zaposlitev prek raznih institutov; če pa to ne uspe, nam dodeli socialno podporo ali nadomestilo za brezposelnost. Država skrbi za

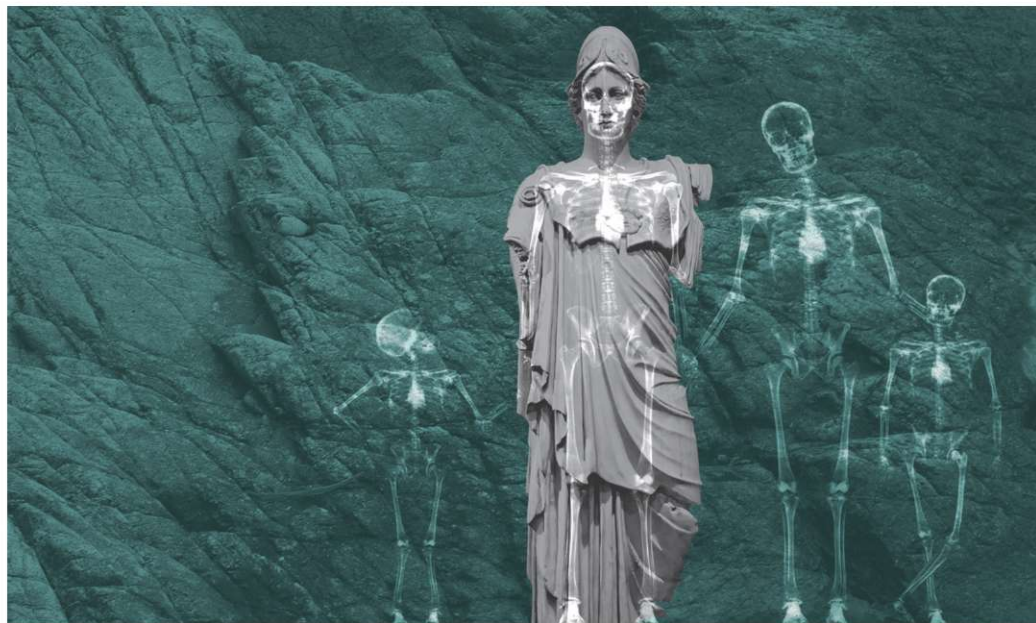
naše zdravje preko raznih napisov na zavojčkih cigaret ter preko urejanja mreže zdravstvene oskrbe in zdravstvenega zavarovanja. Naposled se država zadolžuje za naše pokojnine in razmišlja o uvedbi oskrbe na domu za starejše občane. Sledi že omejenjena pogrebna.

Država lahko skupaj z zaposlitvijo izven domačega gospodinjstva danes opravlja vse več funkcij, ki so bile v preteklosti vezane na družinsko skupnost. Otroci, ki so bili spočeti zavoljo potrebe po delovni sili, ki bo ohranjala produkcijo gospodinjstva in skrbela za njeno preživetje in s tem materialno varnost roditeljev, v tej funkciji niso več potrebni. Ženitve, ki so pomembno urejale družbeni in družinski status, saj je na primer le poročen kmečki par lahko postal glava družine, ne potrebujemo več v tej vlogi. Posameznikovo nujo, da pridobi takšen ali drugačen status znotraj neke družine, tj. neke proizvodnje celice družbe, lahko primerjamo s sodobno nujo, da najdemo zaposlitev; udeležnost v družinskem gospodinjstvu pa s tem postane povsem svobodna izbira in odločitev posameznika. Nobena ekonomska nuja nam tako ne preprečuje, da bi samsko, brez vezanosti na kakšno koli družinsko okolje odživel svoja življenja. Otroci niso več pogoj, prek katerega bi si zagotovili socialno in pokojninsko zavarovanje, tj. ekonomsko varnost na stara leta. Nasprotno so otroci danes prej materialno in finančno breme kot pa naložba v prihodnost. Če je bil nekoč v svojih zgodnjih najstniških

letih otrok obravnavan kot dovolj star, da prične s samostojnim zagotavljanjem sredstev za lastno preživetje (če na domači kmetiji ni bilo potrebe po njih, so na primer kot hlapci in dekle odhajali delat in živeti k drugim kmetijam), ga morajo starši danes po zakonu vzdrževati do 26. leta, družbeno pa se od njih pričakuje še več. Tako so se recimo pred kratkim italijanske socialne službe odločile, da starejšemu paru (on: 70, ona: 58) odvzamejo novorojenega otroka, ker bojša – ne da nista, ampak – ne bosta sposobna skrbeti zanj. V javni diskusiji na temo pa Alessandra Mussolini dopoveduje, da odgovorno starševstvo dandanes vključuje tudi to, da otroka v tretjem desetletju njegovega življenja v pižami čakaš pred diskoteko. Pri takšnih zahtevah je seveda vprašljivo, ali bo lahko skoraj devetdesletna mati opravljala svojo funkcijo.

OD DRUŽINE DO DRŽAVE, OD GOSPODINJSTVA DO GOSPODARSTVA

Širokodušna država blaginje po drugi strani v svoje grudi sprejema vse več skrbi za svoje državljane, ki so bile v preteklosti vezane na družinsko okolje. V zameno za to skrb terja seveda – dobesedno – svoj davek, ampak ne samo to. Vedno le bolj zahteva tudi ubogljivost in pokornost, ki se pritiče tovrstnemu skrbiljencu. Kot starši od nas zahteva, da se izšolamo; obvezno vsaj devet let, za več pa se pogajamo s štipendijami. Želi, da v teku šolanja in študija dobro jemo, zato nam subvencionira kosi-

lo. Pazi, da se ne bi poškodovali, zato moramo v avtomobilu privezati pas, na kolesu in motorju pa nositi čelado. Ureja izobraževalno-vzgojni šolski program, v katerem presoja o tistih vsebinah, ki jih moramo vsi državljani poznati: pri tem nas ne poučuje le o teoretičnih znanjih zgodovine ali matematike, temveč nas tudi praktično usposablja za odgovorno življenje, ko nas poučuje o varni spolnosti, o zlorabah drog itd.

Država tako skrbi za vzgojo in izobraževanje otrok, prevzema funkcijo ekonomske preskrbe članov te velik družine (skrbi, da bo za vse dovolj delovnih mest) in vzdržnosti celotnega gospodinjstva (skrbijo jo število upokojencev v razmerju z delovno aktivnim prebivalstvom). Celo za reprodukcijsko funkcijo (ki je še ena tisti, ki jo je sociologija v preteklosti pripisovala družini) lahko rečemo, da je zanjo danes bolj odgovorna država kot pa družina. Otroke lahko spočenjamo iz ljubezni ter se samovoljno odločamo o njihovem številu, ker je dejansko država tista, ki skrbi za vzdržnost tega velikega gospodinjstva, ki mu pravimo narodno gospodarstvo.

V tem dvojem skrbništvu vzgojnih, ekonomskih, reproduktivnih in podobnih funkcij, zaradi gibanja teh funkcij med družino in državo, prihaja med dvema institucijama neogibno do konfliktov. V odnosu med družino in državo se tako meje med tem, kar je v domeni ene in kaj druge, vse bolj zamegljujejo. V največji meri se to izraža na področju skrbništva nad otroki, za katerega ni prav povsem jasno, v pristojnosti koga je njegova oskrba predvsem v obdobju do uradne polnoletnosti. Čeprav so načeloma starši njegovi zakoniti skrbniki, postaja država vedno le bolj vsiljiv varuh otroka; varuh otroka nasproti njegovim lastnim staršem oz. družini.

Korak v to smer je jasen tudi v novem družinskem zakoniku, ki prepoveduje vsakršno telesno kaznovanje otrok in s tem staršem določa, katere metode lahko oz. katerih metod ne smejo uporabiti pri vzgoji. Celotna družba prične tako bedeti nad starši, ker se je odločila, da je zaušnica groba kršitev otrokove integritet. Konfliktnost postane jasna takrat, ko začnemo razpravljati o tem, ali imajo starši pravico, da otroka ne cepijo. In če lahko v primeru cepljenja proti določenim boleznim še argumentiramo, da gre za tako imenovane pozitivne zunanje eksternalije, tj. da ga morajo cepiti zaradi varnosti drugih otrok, pa ti argumenti povsem odpadejo, ko gre za vprašanje, ali starši otroku v prehranbenem

meniju lahko ne ponudijo mesa.

Ob takšnih in podobnih primerih pričnemo iznenada državljani kot člani družine govoriti o »naših otrocih«, kot da so kolektivna last celotne skupnosti državljanov. Potem pokličemo na pomoč strokovnjake, ki so kvalificirani za to, da povedo, ali lahko »naši otroci« ne uživajo mesa, ali so lahko »naši otroci« vzgojeni v istospolni skupnosti itd. do bolj odkrito ideoloških vprašanj o tem, ali lahko v šolah »naše otroke« poučujejo verouk oz. ali so lahko zaradi prostorske stiske »naši otroci« iz Police poučevani v učilnici, ki ima razpelo na steni. Bolj tragični kot komični pa so primeri, ko država staršem otroka odvzame, ker je presodila, da slednji otroku ne morejo ponuditi dovolj kvalitetno bivanje glede na njene kriterije. Otrok ima namreč po mednarodni konvenciji pravico do igre, brezskrbnega otroštva ... kmalu bodo oddali še »do mladih staršev«. V razpravi o že omenjenem italijanskem primeru so se tako pojavljale teze, kot so: Res je, da imajo starši pravico do otrok, vendar imajo tudi otroci pravico do staršev, in ta zadnja pravica je višja in pomembnejša od prve. Kar z drugimi besedami pomeni, da je pravica, ki jo družba zahteva nad otroci višja in pomembnejša od tiste pravice, ki jo zahtevajo starši.

Vse bolj torej izgleda, da družinske tematike in družinski problemi postajajo družbeni problem, problemi celotne skupnosti državljanov, nad katero bedi oz. katero monitorira država. V nekoliko marksistični interpretaciji bi lahko dejali, da se je skupaj z vprašanjem produkcije iz zaprtega, samooskrbnega gospodinjstva na državo prenesla tudi vrsta drugih vlog, ki so bile vezane na družinsko skupnost kot temeljno celico družbe. Iz gospodinjstva smo prešli na narodno gospodarstvo; skupaj s tem pa postajamo vsi člani neke velike družine, ki je trenutno še nekoliko, kljub temu pa vedno le manj, zaznamovana z državnimi mejami. To veliko družino zaznamuje vzajemna skrb in solidarnost, ki nekje v globini temelji na gospodarski soodvisnosti, tako prvo kot slednjo pa omogoča komunikacijska in prostorska bližina, značilna za sodobni čas. Zavedamo se, da visoka brezposelnost mladih ni le problem mladih, ki iščejo zaposlitev, da pokojninska reforma ni le problem sedanjih ali bodočih upokojencev, saj bo na primer med drugim znižanje bonitetne ocene prizadelo podjetja, ki potrebujejo kredite, posledično zaposlenost itd. Ni nam vseeno, kaj se dogaja z delavkami Mure v Prekmurju in od države zahtevamo, da glede tega

nekaj ukrene, saj se zavedamo, da ne gre le za individualne težave posameznikov, temveč za vprašanje delovanja države kot celote. Vedno bolj pa se ta zavest širi tudi onkraj nacionalnih meja: težave Grčije niso le njeni problemi, temveč tudi naš; in v resnici se ne tičejo več le evropske skupnosti, ampak celotnega svetovnega gospodarstva.

KRIZA DRUŽINE?

Funkcija družine se je v naših krajih (vsaj v zahodni in osrednji Evropi) postopoma skozi zadnjih dvesto let pod vplivom opisanih družbenih-ekonomskih dejavnikov drastično spremenila. V teh dejavnikih lahko vidimo predpogoje sodobne krize družine, ki se umešča v širši okvir izgube nekaterih funkcij, ki so v preteklosti tvorile njeno enotnost. Vendar, ali je upravičeno to stanje sodobnih družinskih oblik poimenovati za krizo? Ali ni nemara ravno nasprotno res, da je šele sedaj nastopil čas, ko lahko družino opredelimo kot vrednoto?

Gospodarska struktura in ekonomska nuja, ki sta posameznike silili v to, da se organizirajo kot družina in iz tega sledeče dejstvo, da je bilo skoraj brez izjem življenje vseskozi organizirano v družinski skupnosti, ne more pričati o tem, da je bila družina kdaj vrednota. Bila je nujna in neizogibna življenjska pot, tako kot je danes neizogibno, da si mora posameznik poiskati službo, preko katere bo prejemal dohodek. Ker pa vsi delamo, to še ne pomeni, da je delo ali zaposlitev vrednota.

Upadanje števila porok, povečevanje števila razvez, padajoča stopnja rodnosti in oblikovanje novih oblik družinskih skupnosti zato ne gre razumeti v smislu krize družine kot vrednote, temveč ravno nasprotno. Šele sedaj, ko vstop v zakonski stan in vzdrževanje otrok ni več nuja, temveč od eksistenčnih pogojev neodvisna odločitev posameznika, lahko družina, otrok, zakonska zveza itd. postanejo vrednote. Da postajajo vrednote, je razvidno ravno iz vse večjih zahtev in pričakovanj, ki jih postavljamo v te odnose. Od moža ne pričakujemo več le, da bo domov nosil vsakdanji kruh, temveč da bo zadovoljeval naše potrebe po čustveni bližini, podpori, razumevanju. Prav tako sodoben moški najbrž ne išče žene, katere ključne lastnosti so, da zna kuhati in likati srajce. V otroke ne investiramo zato, da se bodo začeli kot kapital obračati in nam vračati vloženo z materialnimi dobrinami in oskrbo na stara leta, temveč zaradi zadovoljstva, ki nam ga prinašajo kot taki. Družina zato danes je vrednota, vendar ni vrednota kar tako, zato ker

obstaja, temveč zato, ker zadovoljuje nekatere človeške potrebe, ki so daleč onkraj materialne nuje, ki bi nas silila v skupno sobivanje.

Skupno, družinsko sobivanje zato danes bolj kot kadarkoli prej zahteva napor, žrtvovanje, odpovedovanje, saj so družinskemu življenju danes lahko postavljene nasproti tudi neke druge vrednote: vrednote kariernega udejstvovanja, samostojnosti, seksualne prostosti, takšne ali drugačne individualne samorealizacija in svobode neprevzemanja odgovornosti. V razponu vseh možnosti in odločitev, ki nam jih življenje ponuja, imamo torej danes možnost, da družino potrdimo kot vrednoto vsakokrat, ko jo postavimo na prvo mesto v primerjavi z drugimi življenjskimi cilji. In sicer, vedno ko rečemo; ne, ne bom delal nadur; ne, ne potrebujem višjega položaja v službi, ki bo od mene zahteval več dela; ne, zanemaril bom službene ali druge obveznosti, ker me nekdo, ki mi je blizu, potrebuje ali pa preprosto zato, ker bi bilo lepo preživeti nekaj časa v družinskem krogu. V najbolj preprostih, vsakodnevnih odločitvah posameznikov se tako potrjuje ali pa tudi ne, da je družina vrednota. In v tem smislu je za družino kot vrednoto vsakdo odgovoren predvsem sam.

Seveda obstaja tudi drugi vidik; vidik družbe in omejitev, ki jih ta postavlja. Nekateri zunanji dejavniki, kot so zaposlitev izven doma in možnost samooskrbe izven družinskega okolja, nedvomno delujejo razdiralno na družinsko skupnost. Dejstvo je, da je samooskrbno gospodinjstvo lahko zagotavljalo enotnost družinskega življenja; medtem ko je danes posameznik razpet med zahtevami države in podjetji, ki so v družbi prevzela produkcijsko vlogo. Ker si sredstva za preživetje zagotavljamo izven domačega gospodinjstva, mogoče kdaj, predvsem v trenutnih razmerah, tudi ne moremo reči: ne, ne bom delal nadur. Ker naj bi sedaj država skrbela za vzdržanost nekega mnogo večjega gospodinjstva, lahko tudi zabiča, da moramo delati do višje starosti ali da moramo otroke prej pošiljati v šolo. Iz tega vidika lahko postaja situacija le še hujša, če pomislimo na neko nadnacionalno gospodarstvo, ki nam grozi, da ne bomo dovolj konkurenčni, če ne bomo delali bolj produktivno. Ampak to so že druge zgodbe, na obzorju katerih se, predvsem v obdobju gospodarskih kriz, nemara izrisuje tudi možnost, da bodo družinske vezi kot element vzajemne skrbi in solidarnosti v prihodnje postajale še pomembnejše, kot so bile nekoč. Gojenje teh vezi kot vrednot pa je in ostaja odločitev posameznika. •